

REÁLNY SVET A JEHO POZNÁVANIE

STANISLAV FELBER

Stanislav Felber (1905-1956) – po absolovaní prírodovedného štúdia na Karlovej univerzite v Prahe (1929) pôsobil ako stredoškolský profesor s osobitným záujmom o filozofické otázky prírodných vied.

Do slovenského filozofického života vstúpil na začiatku štyridsiatych rokov, keď svoje práce začal publikovať vo Filozofickom zborníku Matice slovenskej (Symbolická logika, Metafyzika a prírodné vedy, Existencia). Problémy logiky a metodológie prírodných vied, filozofické otázky matematiky a gnozeologické problémy riešil spočiatku pod vplyvom novopozitivismu, hoci často neakceptoval viaceré jeho ortodoxné postoje, a neskôr, v polovici štyridsiatych rokov, sa stal marxistickým filozofom, publikujúcim najmä vo Philosophica Slovaca, vo Filozofickom časopise a Slovenskom filozofickom časopise SAV. Počas svojho pôsobenia vo FÚ SAV rozšíril paletu svojich filozofických záujmov i o staršie obdobie dejín slovenskej filozofie.

Okrem rozsiahlych štúdií (Reálny svet a jeho poznávanie, Použitie a správnosť matematických vied) uverejnil i rad vedeckých a popularizačných filozofických článkov. Monografické práce: Vedomie a podvedomie (1948), Ján Bayer, slovenský baconista 17. storočia (1952), Veda a náboženstvo (1958) a Filozofia matematiky (1959).

(ak)

I. Východisko noetiky.

1. V prvom rade treba rozriešiť zásadný problém, totiž spor realizmu a idealizmu. Bude pritom treba brať ohľad aj na stanovisko pozitivismu, práve tak pozitivismu starého, Machovho, ktorý je vlastne idealizmom, ako aj novopozitivismu, ktorý je vlastne realizmom.

A. Idealizmus.

2. Dôsledne domyslený idealizmus vedie nevyhnutne k solipsizmu, vyjadrenému tézou: „Existuje iba subjekt (ja) a všetko ostatné (nie ja) je výtvorom subjektu.“

Na prvý pohľad sa zdá, že také stanovisko je ťažko niekomu vyvracať. Nijaké námietky nepomôžu, veď aj ten, ktorý tieto námietky dáva, je tiež len výtvorom subjektu a ich vyslovovanie, práve tak ako vyvracanie, je iba akýmsi druhom monologu subjektu, ktorý nemusí cítiť nijakú záväznosť svoj názor brániť. Je dosť ťažko pochopiť, prečo taký filozof vôbec svoj názor vykladá a prečo o ňom diskutuje, ak je to len akási hra s pojmami a slovami.¹

3. Že sa predsa len s tohto stanoviska vážne diskutuje, je azda preto, že idealistickí filozofovia nedomyšľajú svoj systém dôsledne a pripúšťajú – hoci aj mlčky – viac subjektov. A keďže sa k týmto subjektom obracajú so svojimi výkladmi a argumentami, priznávajú, že svet je akosi spoločným výtvorom všetkých týchto subjektov a že sa o toto vytváranie akosi delia.

¹ Windelband, *Lerhbuch der Geschichte der Philosophie*, München-Leipzig 1926, 392.

To je už, pravda, akýsi ústupok realizmu, priznáva sa tým teda aspoň objektívna existencia druhých subjektov a aspoň čiastočná nezávislosť objektu od subjektu.²

4. Takýmto kompromisom dostáva sa však idealizmus do čudných rozporov a keď sa domyslí dôsledne, dospeje sa zasa alebo k solipsizmu alebo k realizmu.

Ako je to potom napr. s existenciou mikrobov? Existovali už aj prv, ako ich Leuwenhoek po prvý raz videl pod mikroskopom? Ak áno, potom existovali nezávisle od subjektu. Ak nie, prečo potom zomierali ľudia na tie isté choroby za tých istých príznakov? Či naozaj pred tým spôsobovali choroby démoni, ako sa vtedy verilo?

Alebo uvážme prípad slávnych N-lúčov, ktoré „objavil“ *Blondlot*. Bona fide hlásal ich existenciu, našiel nie jedného prívrženca a napokon sa ukázalo, že neexistujú.³ Začaly tieto lúče existovať a potom prestaly?

5. Keby sa svet, vytváraný subjektmi, menil ozaj súčasne pre všetkých, bolo by azda možno na záchranu idealizmu prijať aj také čudné tvrdenie, že Röntgenove lúče pred Röntgenom neexistovali. Ved' už Cicero si povzdychol, že „nihil tam absurde dici potest, quod non dicatur ab aliquo philosophorum“.

No poznáme prípady, že tieto subjekty boli rozdelené na dva aj viac táborov, z ktorých každý si „vytvoril“ niečo iné, napr. v časoch bojov o geocentrickú a heliocentrickú sústavu. Musel by sme priznať, že vtedy zem súčasne stála v strede a súčasne obiehala okolo slnka.

Je teda jasné, že niet iného východiska, než alebo prijať dôsledný idealizmus, tvrdiaci, že existuje jediný subjekt a všetko ostatné je jeho výtvorom, alebo uznať s realistami, že existuje svet od subjektu nezávislý.

6. Idealizmus, ktorý sa na prvý pohľad vidí nevyvrátiteľný, vyvracia sám seba, len čo prestane byť myšlienkovou hračkou, oháňajúcou sa slovami a hmlistými metafyzickými výrokmi a obráti sa k životu, k praxi.

Nech už premýšľa idealista hociako, keď ide o nejaký praktický postup a skutočné pozorovanie sveta, spravuje sa nevyhnutne celkom realisticky. Keď sa ponáhľa na vlak, akiste si nepovie, že si predstaví, či pretvorí nový cestovný poriadok, podľa ktorého by sa neoneskoril, alebo že si dokonca okolo seba vytvorí mesto, do ktorého sa poberá, aby vôbec nemusel cestovať.

Slovom, všade tam, kde idealista využíva svet a jeho zákonitosti, priznáva, – hoci aj mlčky – existenciu objektu, nezávislého od subjektu, ako to jasne vyjadril Engels anglickým príslovím: „The proof of the pudding is in the eating.“⁴

Idealista dostáva sa do rozporu so svojou náukou už aj vtedy, keď v praxi svet – teda svoj výtvor – poznáva. Prečo treba na to potom toľko námahy, prečo dokonca prístrojov, ktorými zdokonaľuje svoje smysly? Prečo sa pritom môže aj myliť, ak, pravda, s tohto stanoviska má nejaký smysl hovoriť o klame a pravde, keďže obidvoje je len a len výtvorom subjektu a len on sám je kritériom pravdivosti?

Ak teda chceme vážne uvažovať o svete a ak v ňom chceme nejakو konať, nemáme inú možnosť než vychádzať so stanoviska realizmu.

B. Realizmus

7. Základnou tézou realizmu je teda tvrdenie, že existuje reálny svet, a to nezávisle od subjektu.

Z toho bezprostredne vyplýva aj priznanie aspoň zásadnej možnosti poznať tento svet. Už samo tvrdenie o jeho existencii je určitým jeho poznaním a ostatne neviem, aký smysel by vôbec mal výrok, že existuje niečo, čo nikdy nijakým spôsobom a nijakou formou nemôžem poznať a o čom teda nie je možné robiť nijaké výroky.

² E. v. H a r t m a n n, *Das Grundproblem der Erkenntnistheorie*, Leipzig 1914, 97.

³ Porov. napr. P i é r o n. *Grandeur et Décadence des Rayons N*, L'année psychologique XII, I, 1907, 143n.

⁴ Predslov k angl. vydaniu *Entwicklung des Sozialismus*. Český prekl. F. E n g e l s, *Ludvík Feuerbach a vyústění něm. klas. filosofie*, Praha 1932, 79.

Tým, pravda, nechcem povedať, že neexistujú objekty *nepoznané* alebo *dnes* technicky nepoznateľné, veď celý vývoj vedy nám ukazuje, že neprestajne poznávame nové a nové veci a zjavy, ktoré nám pred tým neboli známe. Ide tu o *principiálnu* nepoznateľnosť. Práve tak nie je tým riešená otázka, či poznáme samu podstatu vecí a či len ich vlastnosti alebo dokonca iba formálne vzťahy medzi vecami. Či svet poznávame priamo alebo sprostredkovane, či poznávame svet taký, aký ozaj je alebo len akési obrazy tohto sveta.

Prv ako začneme rozoberať realizmus, treba uvážiť aj výhrady, ktoré kladú pozitivisti a ktoré sa týkajú práve spôsobu, akým reálny svet poznávame.

C. Pozitivismus.

8. Pôvodný Machov pozitivismus odopieral hovoriť o realite sveta ako o otázke nesmyselnej a realitu priznával výhradne subjektívnym *počítkom*. Nehovorilo sa tu, pravda, že subjekt si sám vytvára tieto počítky, no netvrdilo sa ani, že nejakým spôsobom súvisia s reálnym svetom. *Lenin* podrobným rozborom jasne dokázal, že to bol kompromis s idealizmom, ba niekedy priamo idealizmus sám.⁵

9. Novopozitivisty, sústredení zväčša vo Viedenskom krúžku, priznávajú už výslovne reálnu existenciu sveta.⁶ Jediným prostriedkom poznávania sveta sú však naše subjektívne počítky, ktoré sú, pravda, samy v sebe isté, no nesdeliteľné. Ale medzi jednotlivými bodmi tohto subjektívneho poznávania sú určité vzťahy, vyjadriteľné formálnymi výpoveďami, t.j. čiste logickými, ktoré platia bez ohľadu na obsah, ktorý by sme priradili jednotlivým symbolom, v nich sa vyskytujúcim, čiže vetami analytickými. Keďže tieto analytické vety sú logickými tautologiami, sú absolútne platné vždy a pre každý subjekt. Keď sa nám výsledky nášho poznávania podarí zostaviť do takéhoto formálneho systému, stávajú sa intersubjektívnymi a môže sa sa pomocou nich dohovoriť o reálnom svete, čiže konštituovať ho, ako hovorí *Carnap*.⁷

Kým zo začiatku sa pozitivisti obmedzovali iba na takéto formálne systémy (syntax), v ostatnom čase začali už zdôrazňovať význam neanalytických výrokov, majúcich aj obsah, v ich terminológii teda výpovedí syntetických a priznávajú nevyhnutnosť neprestajnej vzájomnej kontroly syntaxu so sémantikou.

10. Bolo by možno teoreticky predpokladať, že každý subjekt má svoj celkom odchodný svet, no že všetky tieto svety majú rovnakú štruktúru, vyjadriteľnú systémom analytických viet. Boly by to slovom svety izomorfne, asi tak ako podľa *Hilberta*⁸ geometria a aritmetika. Keďže ide o izomorfii nielen statickú, ale aj dynamickú, teda nielen o veci, ale aj o zjavy a deje, bolo by treba predpokladať medzi týmito jednotlivými svetmi akúsi harmóniu praestabilisatu, s ktorou by sotva niektorý z pozitivistov súhlasil. Aj keď pripustíme, že subjektívne poznávania sveta sú pre každý subjekt celkom iné, jednak len musí byť niečo, čo je spoločné pre všetky subjekty a čo túto štruktúru v sebe má, čiže reálny svet, nezávislý od subjektu.

Neostáva teda iné ani s tohto stanoviska, než alebo sa vrátiť k Machovi a tým aj k idealizmu, alebo prijať predsa len existenciu reálneho sveta, nezávislého od subjektu.

Otázku, či je ozaj možné poznanie len takejto logickej štruktúry sveta, zatiaľ neriešime, keďže nám ide o zásadné stanovisko, idealizmus či realizmus.

D. Naivný realizmus ako východisko

11. Základná téza realizmu, že svet existuje nezávisle od subjektu a že je zásadne poznateľný, je v podstate správna, no nie je dost' jasná a presne formulovaná.

⁵ *Lenin, Materialismus a empiriokriticismus*, český prekl., Praha 1945².

⁶ Porov. napr. *Schlick, Positivismus und Realismus*, Gesammelte Aufsätze. Wien 1939.

⁷ *Carnap, Der logische Aufbau der Welt*, Berlin 1928.

⁸ *Hilbert-Bernays, Grundlagen der Mathematik*, Berlin 1934. *Heyting, Mathematische Grundlagenforschung*, Berlin 1934.

Mohlo by sa proti nej napríklad namietat', že moderná fyzika nás učí, že pozorovaním (a teda poznávaním) zasahujeme do priebehu vecí, napr. pozorovaním atomových dejov.⁹ Mnohoročný je aj pojem existencie¹⁰, a ani sám pojem subjektu nie je celkom jasný, jeho protiklad zvädza k akémusi dualizmu, ako sa neskoršie pokúsim dokázať.

Bude potrebné nájsť metódu, ako túto kritiku a formuláciu previesť. Je jasné, že nie je možné apriori a dogmaticky vysloviť nijaké predpoklady. Každý pokus nájsť apriori jedno jediné fundamentum philosophiae, akýsi Šalamúnov kľúčik, z ktorého by sa všetko ostatné dedukovalo, musí zlyhať, ako nás učí celý vývoj ľudského myslenia. Nepomôže ani poukaz na evidenciu niektorých pojmov a viet; predne sám pojem evidencie nie je jasný a potom vieme zasa zo skúsenosti, že napr. Kantovi bola euklidovská geometria evidentná, kým dnešným matematikom už nijako nie je evidentná.

Nepomohlo by ani hľadať nejaký systém axióm, ako to robia formalisti. Bolo by azda ťažko nájsť taký systém, ktorý by bez výhrad prijali všetci. Vidno to napr. na sporoch okolo axióm geometrie¹¹ a logiky.¹² Je veľmi ťažko dokázať, ak je to vôbec možné, aj úplnosť a nespornosť takéhoto systému.¹³

Ostatne aj čisto formálny systém, u ktorého by sa azda mohlo podariť dokázať takúto úplnosť a logickú konzistenciu, by vždy obsahoval aj vety zo samého systému neverifikovateľné.¹⁴

Je aj otázne, či ozaj stačí takáto formálna konštitúcia a či nie je predsa len nevyhnutné zaoberať sa aj obsahom.

12. Nepozostáva teda iné, než ísť pomalou cestou, ktorou sa braly všetky ostatné vedy vôbec, vyjsť totiž z najprimitívnejších predpokladov, z akých vyšlo ľudstvo v štádiu predvedeckom a ich postupným ujasňovaním dôjsť k formuláciám logicky presným, ktoré súčasne odpovedajú, pokiaľ je to možné, empirii.

Keďže nám ide o problémy noetické, treba teda vyjsť z naivného realizmu.

Jeho stanovisko definuje sa zväčša týmito tézami:

1. Vonkajší svet existuje nezávisle od poznávajúceho subjektu.

2. Skutočnosti tohto sveta poznávame také, aké ozaj sú.¹⁵

Je jasné, že nie je možné tieto tézy prijať už ako východisko vedeckej noetiky, ba myslím, že dnes by s nimi nevystačil nik ani v myslení nevedeckom; bolo by treba naivity, vylúčenéj u človeka len trochu civilizovaného, aby veril, že palica, ponorená do vody, je ozaj zlomená, keďže ju takú vidím a aby sa nepokúsil o kritiku, hoc aj neuvedomelú a nepresne formulovanú. Tým menej možno súhlasiť s Dieškovým tvrdením, že o platnosti týchto téz je presvedčujúci „každý filozof a teoretik poznania v praktickom živote“,¹⁶ skôr bolo by možné povedať, že z nich každý vychádza, aby mohol postupnou kritikou (aj keď nie vždy vedome prevedenou), dôjsť k presne formulovanému a vedeckému stanovisku.¹⁷

Prevzaté z: Philosophica slovac, zv. I, 1946, s. 68–73

⁹ Porov. napr. Heisenberg, *Wandlungen in den Grundlagen der Naturwissenschaft*, Leipzig 1936.

¹⁰ St. Feibler, *Existencia*, Fil. sborník V, 1944, 71–77.

¹¹ Porov. napr. Bonola-Liebmann, *Nichteuklidische Geometrie*, Leipzig 1921³

¹² Porov. napr. spor klas. logiky, logicistov a brouweriánov, Heyting, *Mathematische Grundlagenforschung*, Berlin 1934.

¹³ Heyting, l. c.

¹⁴ Gödel, *Über formal unentscheidbare Sätze der Principia mathematica und verwandter Systeme*. Monatshefte f. Math. u. Phys. 1931, 38.

¹⁵ Becher, *Einführung in die Erkenntnistheorie*, Leipzig 1927³, 69.

¹⁶ Dieška, *Kritický či intuitívny realizmus*, Bratislava 1944, 31.

¹⁷ Porov. napr. E. V. Hartman, *Grundproblem der Erkenntnistheorie*, Leipzig 1914¹¹, 20.